

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ  
ВІННИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ  
ІМЕНІ МИХАЙЛА КОЦЮБИНСЬКОГО**

**ДОБІЖА НАДІЯ ВІКТОРІВНА**

УДК.378.147.091.33–027.22:316.454.52(043.3)

**ФОРМУВАННЯ ІНДИВІДУАЛЬНОГО СТИЛЮ ПЕДАГОГІЧНОГО  
СПІЛКУВАННЯ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ  
В ПРОЦЕСІ ПЕДАГОГІЧНОЇ ПРАКТИКИ**

13.00.04 – теорія і методика професійної освіти

**АВТОРЕФЕРАТ**

дисертації на здобуття наукового ступеня  
кандидата педагогічних наук



**Вінниця – 2016**

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у Вінницькому державному педагогічному університеті імені Михайла Коцюбинського, Міністерство освіти і науки України, м. Вінниця.

**Науковий керівник:** кандидат педагогічних наук, доцент  
**Хамська Неліна Болеславівна,**  
Вінницький державний педагогічний університет  
імені Михайла Коцюбинського,  
доцент кафедри педагогіки, м. Вінниця.

**Офіційні опоненти:** доктор педагогічних наук, професор  
**Данилюк Сергій Семенович,**  
Черкаський національний університет  
імені Богдана Хмельницького,  
завідувач кафедри педагогіки вищої школи  
і освітнього менеджменту,  
м. Черкаси;

кандидат педагогічних наук, доцент  
**Казакова Наталія Вікторівна,**  
Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія,  
завідувач виробничої практики,  
м. Хмельницький.

Захист відбудеться «16» листопада 2016 р. об 11.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 05.053.01 у Вінницькому державному педагогічному університеті імені Михайла Коцюбинського за адресою: 21100, м. Вінниця, вул. Острозького, 32, корпус №2, зала засідань.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського за адресою: 21100, м. Вінниця, вул. Острозького, 32 та на сайті університету [http // www.vspu.edu.ua](http://www.vspu.edu.ua)

Автореферат розіслано «15» жовтня 2016 р.

Учений секретар

спеціалізованої вченої ради



А. М. Коломієць

## ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

**Актуальність дослідження.** Спрямування освітнього процесу на гуманістично орієнтовану взаємодію його учасників потребує підготовки майбутнього вчителя з відповідним рівнем комунікативної компетентності. Це зі свого боку забезпечує процес спілкування, що є однією з базових вимог у сучасному шкільному середовищі й інформаційному просторі загалом. В умовах гуманізації освіти педагогічне спілкування в системі «вчитель – учень» має будуватися за суб'єкт-суб'єктною моделлю на рівності їхніх позицій, повазі й довірі, що забезпечить не лише розвиток позитивного потенціалу й творчих можливостей особистості, але й сприятиме її самовизначенню, самореалізації. Комунікативна діяльність учителя суттєво залежить від особливостей та акцентів його професійного спілкування, що характеризує стиль педагогічної взаємодії. З огляду на це особливої актуальності в професійній підготовці майбутнього вчителя набуває ключова проблема повноцінного й продуктивного використання стильових можливостей педагогічного спілкування.

Інтеграція України в Європейський освітній простір, прийняття Закону України «Про вищу освіту» зумовлюють потребу в реформуванні української національної освіти з метою підготовки майбутніх учителів як особистостей інноваційного типу, а тому особливо важливим нині є включення в соціально-психологічну взаємодію індивідуально-типологічних характеристик, котрі нададуть цьому процесу самобутності, оригінальності, неповторності. Це зробить комунікацію яскравою, привабливою і викличе інтерес в учасників освітнього процесу.

У професійній підготовці майбутніх учителів найвагомим є вироблення стилю педагогічного спілкування, який пронизує весь освітній процес, є найвищою здатністю фахівця й потребує його постійного вдосконалення.

Саме тому проблема формування індивідуального стилю педагогічного спілкування набуває особливої актуальності як у теоретичному, так і в прикладному аспектах.

Особливо важливим є формування індивідуального стилю спілкування під час вивчення іноземної мови, адже впливовим важелем в освітньому процесі є комунікативний аспект, визначальне місце в якому відведене особистості вчителя, його індивідуальному стилю комунікації.

Сформованість індивідуального стилю спілкування та його використання в різних видах мовленнєвої діяльності забезпечить вищу продуктивність іншомовної комунікації, сприятиме розвитку мотивації до використання мови як засобу спілкування, стимулюватиме вироблення в учнів вербальних і невербальних умінь у ситуаціях, максимально наближених до іншомовного середовища, викличе зацікавленість у вивченні соціокультурних особливостей країни, мова якої вивчається, культурних цінностей і морально-етичних норм свого та інших народів.

Оскільки компоненти педагогічного спілкування своєрідно й неповторно виявляються в практичній діяльності вчителя (В. Кан-Калік), то педагогічна

практика як важлива складова професійної підготовки майбутніх фахівців забезпечує пошук і формування в них індивідуального стилю спілкування. Під час її проведення є можливість оволодіти технологією взаємодії відповідно до сформованого стилю спілкування на основі індивідуальних особливостей особистості. Це відбувається шляхом поєднання теоретичних знань, умінь, набутих під час вивчення педагогічних, фахових дисциплін, з реальною практичною комунікативною діяльністю.

Підґрунтям для визначення сутності поняття «індивідуальний стиль педагогічного спілкування» слугують філософські засади спілкування, які висвітлено в працях В. Андрущенка, С. Гончаренка, І. Зязюна, В. Кременя, В. Табачковського.

Вагомий внесок у розроблення концептуальних засад комунікативної педагогіки зробили О. Бодальов, В. Кан-Калік, Т. Яценко та ін.

Науковці-психологи різнобічно досліджують проблематику спілкування крізь призму педагогічної діяльності (О. Леонт'єв), як соціальне явище (С. Максименко), комунікативну діяльність (Д. Ельконін), сторону однієї єдності людського буття (Б. Ломов), елемент педагогічної майстерності (І. Зязюн), особистісно-зорієнтований підхід до спілкування (І. Бех).

Комунікативний аспект професійної підготовки майбутнього педагога в рамках компетентнісного підходу висвітлюють Р. Гуревич – комунікативна компетентність учителя в умовах інформатизації освіти; Н. Ничкало – принципи формування комунікативної компетентності майбутніх педагогів; С. Гончаренко, В. Шахов – методичні засади формування комунікативної компетентності в майбутніх учителів; О. Акімова, О. Куцевол – розвиток творчої індивідуальності майбутнього педагога; А. Коломієць, В. Штифурак – теоретичні засади підготовки майбутнього вчителя до комунікативної взаємодії.

Сучасні науковці Є. Єгорова, І. Зязюн, Г. Коджаспірова, В. Моргун, Л. Орбан-Лембрик, В. Панок, П. Перепелиця, Л. Савенкова, В. Семиченко вивчають індивідуальний стиль спілкування майбутнього вчителя як різновид стилів педагогічного спілкування.

У дослідженнях В. Галузяка, Л. Омельченко, В. Теслюк представлено та схарактеризовано різні види класифікацій стилів спілкування; шляхи формування індивідуального стилю спілкування висвітлено в працях Г. Мешко, Н. Голярдик, Н. Савенкової; особистісні детермінанти формування стилю педагогічного спілкування досліджувала Ю. Уварова.

Українські науковці В. Галузяк, М. Заброцький, Г. Мешко, В. Трохименко, Г. Хомич визначають стиль спілкування як індивідуально стабільну форму комунікативної поведінки людини, що виявляється в будь-яких умовах взаємодії.

У працях зарубіжних учених висвітлено різні погляди на проблему вироблення індивідуального стилю спілкування вчителя. Зокрема, у дослідженнях американського вченого Г. Грегорі зазначено, що в основі формування стилю молодого вчителя лежить його здатність до самоідентифікації в різних рольових моделях спілкування (активної, диференційно-ситуативної, авторитарної, гіпер-рефлексивної взаємодії тощо); Дж. Хаймліх та Е. Норланд трактують формування цієї здатності з погляду конгруентності; Р. Марцано вивчає крізь призму

менеджерських умінь; Р. Кетейін стверджує, що основний фактор, який впливає на формування індивідуального стилю спілкування, – це особливості темпераменту й характеру особистості.

Вищезазначені наукові праці мають суттєве теоретичне й практичне значення. Проте в сучасній педагогіці недостатньо висвітлені шляхи формування індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутнього вчителя з огляду на його індивідуально-типологічні особливості. Поза увагою педагогічних досліджень залишилася проблема індивідуально орієнтованого підходу як основи формування стилю педагогічного спілкування майбутнього вчителя. Не дослідженою поки що є проблема формування індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутнього вчителя іноземної мови в процесі педагогічної практики.

Отже, актуальність дослідження визначена низкою суперечностей між:

- потребами навчальних закладів у фахівцях, які володіють ефективним індивідуальним стилем педагогічного спілкування з учнями, і недостатнім віддзеркаленням цієї проблематики в педагогічній теорії й практиці;

- актуальним прагненням вчителя іноземної мови стати яскраво вираженою індивідуальністю й недостатнім рівнем розроблення методики формування індивідуального стилю спілкування майбутнього педагога;

- потенційними можливостями формування індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутнього вчителя іноземної мови в процесі педагогічної практики й необґрунтованістю педагогічних умов їхньої реалізації.

Ці суперечності зумовили актуальність проблематики дослідження й визначили вибір теми дисертаційної роботи – «Формування індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутнього вчителя іноземної мови в процесі педагогічної практики».

**Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.** Дисертація виконана відповідно до тематичного плану науково-дослідної роботи кафедри педагогіки та професійної освіти Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського «Теоретико-методологічні основи педагогічної підготовки майбутніх учителів» (№0101U007274). Тему дослідження затверджено Вченою радою Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (протокол № 10 від 23 червня 2010 року) й узгоджено в Міжвідомчій Раді з координації наукових досліджень у галузі педагогіки та психології України (протокол № 7 від 26 жовтня 2010 року).

**Мета дослідження** полягає в розробленні, теоретичному обґрунтуванні й експериментальній перевірці педагогічних умов, що забезпечують формування індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутніх учителів іноземної мови в процесі педагогічної практики.

**Об'єкт дослідження** – професійно-педагогічна підготовка майбутнього вчителя іноземної мови.

**Предмет дослідження** – педагогічні умови формування індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутнього вчителя іноземної мови в процесі педагогічної практики.

**Завдання дослідження:**

1. З'ясувати сутнісні характеристики індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутніх учителів іноземної мови в процесі педагогічної практики.

2. Визначити критерії, показники та рівні сформованості індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутніх учителів іноземної мови.

3. Розкрити роль педагогічної практики у формуванні індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутнього вчителя іноземної мови.

4. Обґрунтувати й експериментально перевірити педагогічні умови, що забезпечать ефективне формування індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутніх учителів іноземної мови в процесі педагогічної практики.

5. Розробити та апробувати модель формування індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутніх учителів іноземної мови у процесі педагогічної практики, методику формування цієї характеристики майбутнього фахівця, рекомендації для викладачів і студентів ВНЗ.

**Гіпотеза дослідження** ґрунтується на припущенні, що формування індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутніх учителів іноземної мови в процесі педагогічної практики буде успішним за таких педагогічних умов:

- забезпечення реалізації особистісного потенціалу майбутнього вчителя іноземної мови в процесі педагогічної практики;

- урахування особливостей педагогічного спілкування в процесі навчання іноземної мови;

- забезпечення психолого-педагогічної підтримки майбутніх учителів іноземної мови в процесі педагогічної практики;

- розвиток у майбутніх учителів іноземної мови здатності до рефлексії індивідуального стилю педагогічного спілкування.

**Методи дослідження:**

- теоретичні: аналіз філософської, соціологічної, психолого-педагогічної літератури, нормативних документів для з'ясування сутнісних характеристик індивідуального стилю педагогічного спілкування як професійної якості педагога; узагальнення та систематизація для обґрунтування теоретичної бази дослідження; контент-аналіз для уточнення вихідних понять дослідження: «стиль», «індивідуальність», «індивідуально-типологічні особливості», «комунікативна компетентність»; моделювання з метою створення моделі формування індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутніх учителів іноземної мови в процесі педагогічної практики;

- емпіричні: спостереження, бесіда, інтерв'ю, анкетування, тестування, аналіз продуктів діяльності, метод експертних оцінок і самооцінок, педагогічний експеримент – використані з метою визначення показників та рівнів сформованості індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутніх учителів іноземної мови, а також перевірки ефективності відповідних педагогічних умов у процесі педагогічної практики;

- математичної статистики для опрацювання одержаних результатів і встановлення кількісних залежностей між досліджуваними явищами та процесами.

**Наукова новизна й теоретичне значення одержаних результатів** полягають у тому, що:

*вперше:*

- теоретично обґрунтовано педагогічні умови формування індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутнього вчителя іноземної мови в процесі педагогічної практики (забезпечення реалізації особистісного потенціалу майбутнього вчителя іноземної мови в процесі педагогічної практики; урахування особливостей педагогічного спілкування в процесі навчання іноземної мови; забезпечення психолого-педагогічної підтримки майбутніх учителів іноземної мови в процесі педагогічної практики; розвиток у майбутніх учителів іноземної мови здатності до рефлексії індивідуального стилю педагогічного спілкування);
- розкрито роль педагогічної практики у формуванні індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутніх учителів іноземної мови;
- визначено критерії, показники та рівні сформованості індивідуального стилю педагогічного спілкування з урахуванням специфіки вивчення іноземної мови;
- розроблено модель формування індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутнього вчителя іноземної мови;

*уточнено:* класифікацію індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутнього вчителя;

*дістали подальшого розвитку* теоретичні засади про сутність формування індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутнього вчителя іноземної мови в процесі педагогічної практики в контексті компетентнісного, діяльнісного, особистісно-зорієнтованого, діалогічного, культурологічного, антропологічного підходів до навчання.

**Практичне значення одержаних результатів** дослідження полягає в тому, що розроблено та впроваджено методику формування індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутнього вчителя іноземної мови в процесі педагогічної практики, методику діагностики рівня сформованості такого феномену, створено програму – тренажер «Твори себе сам» для розвитку індивідуального стилю педагогічного спілкування з методичними рекомендаціями щодо використання цієї програми-тренажера.

Теоретичні засади й методика апробовані в науковому дослідженні й можуть бути використані в процесі вивчення циклу педагогічних дисциплін, під час педагогічної практики у ВНЗ та в процесі розроблення навчально-методичного забезпечення.

**Результати дослідження** впроваджено в навчальний процес Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (довідка № 06/3 від 04.02.2015 р.), Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського (довідка № 1215-33/06 від 25.05.2015 р.), Вінницької академії неперервної освіти (довідка № 01/21-342 від 12.06.2015 р.), Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка (довідка № 54 від 21.12.2015 р.), середніх загальноосвітніх шкіл I – III ступенів та державних навчальних закладів 2-го рівня акредитації м. Вінниці та Вінницького району (гуманітарна гімназія № 1 ім. М. І. Пирогова, школа-ліцей №7, технічний ліцей, Вороновицька ЗОШ № 1, технічний коледж) (довідка № 34-2-06/1892 від 16.05.2016), Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (довідка № 07/10/1748/ від 7.10.2016 р.).

**Апробація результатів дисертаційного дослідження.** Основні положення та висновки дисертації оприлюднені та обговорені на міжнародних і всеукраїнських наукових заходах, зокрема: Міжнародній науково-практичній конференції «Місце та роль України в глобалізованому світі: економічні, політичні, культурні аспекти» (Вінниця, 2009); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Економічні, правові, інформаційні та гуманітарні проблеми розвитку України в умовах економічної нестабільності» (Вінниця, 2010); Міжнародній науково-практичній конференції «Педагогіка і життя» (Москва, 2012); Регіональній науково-практичній конференції студентів магістратури, аспірантів, здобувачів і докторантів «Актуальні проблеми сучасної науки та наукових досліджень» (Вінниця, 2012); Всеукраїнському науково-практичному семінарі «Психолого-педагогічні засади патріотичного виховання: досвід, проблеми, перспективи» (Вінниця, 2015); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Перспективні напрямки вітчизняної науки» (Запоріжжя, 2016); на засіданнях кафедр педагогіки та професійної освіти й англійської філології Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

**Публікації.** Основні положення та результати дослідження викладені в 16 одноосібних публікаціях, з них – 6 статей у провідних наукових фахових виданнях, затверджених ВАК України, 4 – у зарубіжних виданнях, 6 – у збірниках наукових праць і матеріалів конференцій.

**Структура й обсяг дисертації.** Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, переліку умовних позначень, скорочень, символів і термінів, списку використаних джерел (257 найменувань), додатків (13). Загальний обсяг дисертації становить 296 сторінок, із них основного тексту – 186 сторінок. Дисертація містить – 6 таблиць на 10 сторінках і 10 рисунків на 10 сторінках.

## **ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ**

У вступі обґрунтовано актуальність проблеми, визначено понятійний апарат дослідження; розкрито його наукову новизну та практичне значення, представлено відомості про апробацію, впровадження результатів дослідно-експериментальної роботи, структуру дисертації.

**У першому розділі** – «Теоретичні засади формування індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутнього вчителя іноземної мови» проведено аналіз теоретичних засад проблеми дослідження: з'ясовано сутнісні характеристики індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутніх учителів іноземної мови в процесі педагогічної практики; обґрунтовано критерії, показники й рівні сформованості даного феномена; розкрито особливості педагогічного спілкування на уроках іноземної мови; визначено роль педагогічної практики у формуванні індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутнього вчителя іноземної мови.

У психолого-педагогічній літературі простежуються два підходи до визначення індивідуального стилю спілкування: діяльнісний та інтерактивний. У



рамках діяльнісного підходу індивідуальний стиль педагогічного спілкування постає як різновид стилю діяльності (В. Мерлін і його послідовники), простежується жорстка детермінованість стилю спілкування контекстом професійної діяльності, яка охоплює спілкування і властивості особистості. У рамках інтерактивного підходу індивідуальний стиль спілкування розуміється як спосіб взаємодії з партнером. Цей феномен є самостійним, має власну специфіку порівняно зі стилями діяльності, і його необхідно розглядати як результат взаємодії, взаємовпливу, взаємопізнання, взаємин учасників педагогічного спілкування. На основі викладеного можна зробити узагальнення про те, що індивідуальний стиль педагогічного спілкування формується в реальній педагогічній діяльності й безпосередньому спілкуванні з учнями.

Очевидним є те, що стиль педагогічного спілкування визначається особливостями педагогічної діяльності й індивідуальними характеристиками особистості вчителя, чим і відрізняється від стилю спілкування загалом.

Науковці виділяють такі детермінанти індивідуального стилю педагогічного спілкування: особистісна опосередкованість – прагнення до спілкування, що відповідає особистісним цінностям (К. Абульханова-Славська); особистісні риси – спрямованість, за якої інші люди знаходяться не на периферії, а в центрі системи цінностей особистості (О. Бодальов); ставлення до людини як до самоцінності (Л. Рувінський); діалог як вільне спілкування рівних партнерів (С. Братченко); мотиваційно-ціннісна підструктура особистості, яка реалізується через потреби, інтереси, ціннісні орієнтації, соціальні установки вчителя тощо (В. Галузяк); ставлення вчителя до дітей: активно-позитивне, пасивно-позитивне, ситуативно-негативне, стійке негативне (Г. Мешко); самооцінка (як компонент Я-концепції особистості); рівень самоактуалізації особистості та особистісна зрілість (Ю. Уварова).

Український науковець Г. Мешко, застосовуючи системний підхід, у структурі індивідуального стилю педагогічного спілкування виокремлює мотиваційно-ціннісні, емоційно-вольові, орієнтаційні й операційно-виконавські компоненти; В. Галузяк розглядає структуру зазначеного феномену як єдність внутрішньої та зовнішньої підструктур. Важливою є думка автора, що ці підструктури надають стилю якісної визначеності й індивідуально-типової своєрідності. До внутрішньої підструктури науковець відносить когнітивно-емоційні диспозиції педагога, що визначають спрямованість його спілкування, а до зовнішньої – вербальні й невербальні засоби спілкування й експресивні реакції.

Аналіз вищезазначених наукових досліджень дозволяє нам визначити певну систему формування індивідуального стилю педагогічного спілкування у майбутніх учителів: вивчення їх індивідуально-типологічних особливостей; визначення позитивних домінант у проявах індивідуального стилю спілкування та подолання негативних; оволодіння елементами педагогічного спілкування на основі власних індивідуально-типологічних особливостей і творчого потенціалу; організація педагогічного спілкування відповідно до індивідуального стилю у практичній діяльності; оцінка ефективності індивідуального стилю педагогічного спілкування та його корекція.

Теоретичним підґрунтям для визначення критеріїв, показників сформованості індивідуального стилю спілкування майбутнього вчителя є праці знаних вчених Н. Байдикової, Н. Соболя, В. Теслюк, О. Яфарової, Дж. Хаймліха, Е. Норланд, які досліджували структуру цієї особистісної властивості. Структурні компоненти індивідуального стилю спілкування майбутнього вчителя ми й визначили як критерії: мотиваційний, когнітивний, діяльнісний, емоційно-вольовий.

Для того, щоб надати майбутнім учителям іноземної мови можливість для самопізнання й об'єктивної оцінки стану сформованості індивідуального стилю педагогічного спілкування за визначеними критеріями, нами підібрані допоміжні діагностичні засоби: за мотиваційним критерієм – анкета на виявлення ставлення майбутнього вчителя іноземної мови до формування індивідуального стилю педагогічного спілкування, тест О. Реана «Мотивація успіху чи страх невдачі», методика ранжування професійних цінностей, самооцінка іміджу, методика Дж. Кемпбелла на визначення усвідомленості Я-Концепції; за когнітивним критерієм – анкета для студентів на знання сутності та функцій індивідуального стилю педагогічного спілкування, методика визначення рівня рефлексивності (А. Карпов, В. Пономарьова), анкета на виявлення готовності майбутнього вчителя іноземної мови до педагогічного спілкування, анкета на знання особливостей комунікативної взаємодії в процесі вивчення іноземної мови; за діяльнісним критерієм – тест «Який Ваш творчий потенціал», тест В. Макліні «Мовні бар'єри у спілкуванні», методика оцінки умінь педагогічного спілкування, експертна оцінка сформованості індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутніх учителів іноземної мови; за емоційно-вольовим критерієм – тест Т. Дзюби на оцінювання рівня конфліктності особистості, тест на визначення сили волі та рівня імпульсивності, тест на самооцінку стресостійкості особистості, анкета для виявлення типових емоційних проявів майбутніх учителів іноземної мови в процесі комунікативної взаємодії.

Діагностика сформованості досліджуваного феномену майбутніх учителів іноземної мови дала нам можливість диференціювати індивідуальний стиль педагогічного спілкування за такою класифікацією: високий (творчий), середній (гнучкий), нижчий за середній (формальний), низький (інертний) і визначити їх показники.

Високий (творчий) – яскраво виражена мотивація на формування індивідуального стилю спілкування у процесі навчання іноземної мови; творчий прояв особистісних рис у мовленнєвій поведінці; висока усвідомленість Я-концепції; глибока обізнаність студента в сутнісних характеристиках, структурі та функціях індивідуального стилю педагогічного спілкування; усвідомлення індивідуально-типологічних особливостей здійснення іншомовної комунікативної взаємодії; здатність до аналізу й синтезу наявних знань; уміння об'єктивно оцінювати ефективність формування індивідуального стилю педагогічного спілкування; володіння всіма вміннями педагогічного спілкування; розуміння індивідуальних особливостей власної емоційної сфери; вміння використовувати емоції як засіб прояву особистісної своєрідності.

Середній (гнучкий) – виражена мотивація на формування індивідуального стилю спілкування в процесі навчання іноземної мови; характерна спрямованість на реалізацію індивідуально-особистісних характеристик для забезпечення міжкультурної комунікації, усного й писемного мовлення, аудіювання, читання, іншомовного спілкування; доцільне використання мовленнєвих реалій, характерних для країни, мова якої вивчається; спрямованість на пошук власного індивідуального стилю педагогічного спілкування; недостатня впевненість у своїх комунікативних можливостях; середній рівень усвідомлення Я-концепції; знання сутності, структури та функцій індивідуального стилю педагогічного спілкування, індивідуально-типологічних особливостей, розуміння й усвідомлення можливостей застосування цих знань; володіння більшістю умінь педагогічного спілкування; деякий дисбаланс у прояві позитивних і негативних емоцій; прагнення до позитивних станів і емоцій у процесі формування індивідуального стилю педагогічного спілкування; достатня емоційна стійкість.

Нижчий за середній (формальний) – слабо виражена мотивація на формування індивідуального стилю спілкування в процесі навчання іноземної мови; відсутність прагнення реалізації індивідуально-особистісних характеристик для забезпечення міжкультурної комунікації, усного й писемного мовлення, аудіювання, читання, іншомовного спілкування; формальні прояви мовленнєвої поведінки в більшості ситуацій спілкування; сумніви щодо своїх комунікативних можливостей; низька усвідомленість Я-концепції; посередні, обмежені знання сутності, структури та функцій індивідуального стилю педагогічного спілкування й індивідуально-типологічних особливостей; нездатність до аналізу, синтезу й оцінювання наявних знань; моделювання та здійснення педагогічного спілкування на основі інтуїції, а не індивідуального стилю педагогічного спілкування; нерозуміння індивідуальних особливостей своєї емоційної сфери; недостатнє використання експресивних засобів спілкування та позитивних емоцій.

Низький (інертний) – відсутність мотивації на формування індивідуального стилю педагогічного спілкування; байдужість до результатів своєї комунікативної діяльності; невпевненість у своїх комунікативних можливостях; негативна установка на педагогічне спілкування; низький рівень усвідомлення Я-концепції; незнання сутності, структури та функцій індивідуального стилю педагогічного спілкування, індивідуально-типологічних особливостей; відсутність розуміння й усвідомлення можливостей застосування цих знань; володіння одним-двома вміннями педагогічного спілкування; нерозуміння індивідуальних особливостей своєї емоційної сфери; переважання в учителя неврівноваженого психічного стану; постійний прояв негативних емоцій або, навпаки, повна емоційна байдужість до всього, що відбувається на уроці; скутість у використанні експресивних засобів спілкування; байдужість до стану емоційно-почуттєвої сфери або постійне пригнічення в процесі формування індивідуального стилю педагогічного спілкування; емоційна нестійкість.

До особливостей педагогічного спілкування на уроках іноземної мови відносимо: діалогічність мовлення, іншомовну комунікативну взаємодію, комунікативну спрямованість уроку, різноманітність мовленнєвої діяльності, двомовність вербальної взаємодії педагога і учнів, практичну спрямованість.

Особливості педагогічного спілкування майбутніх учителів іноземної мови крізь призму комунікативної компетентності розглядали С. Данилюк – лінгвістичні особливості Інтернет-спілкування; Н. Іваницька – лексико-семантичні особливості мовлення вчителя іноземної мови; О. Касаткіна – психолого-педагогічні основи розвитку комунікативної компетентності; Р. Мартинова – комунікативні способи подання іншомовного спілкування; В. Калінін – формування комунікативної компетентності засобами діалогу культур; Н. Сура – формування у майбутніх учителів здатності іншомовного професійно орієнтованого спілкування; Л. Онуфрієва – роль навчального співробітництва у навчанні іноземної мови.

Формування індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутнього вчителя може забезпечити педагогічна практика – важлива складова освітнього процесу, оскільки під час її проведення є можливість включитися в безпосередню педагогічну діяльність і систему взаємин «учитель-учень».

Теоретико-методичні засади педагогічної практики досліджують Н. Казакова, Г. Кіт, В. Підгурська, Г. Тарасенко, Л. Хомич, О. Юринець. Інноваційні підходи до організації, змісту, форм проведення всіх видів практики висвітлює Н. Хамська.

Вироблення індивідуального стилю педагогічного спілкування під час практики відбувається у процесі налагодження психологічного контакту з аудиторією; використання комунікативних прийомів на уроці (на основі висвітлення фактів, яскравих прикладів, звернення до власного досвіду, риторичних, проблемних запитань, ситуацій роздумів тощо). У процесі організації навчальної діяльності майбутні фахівці розвивають індивідуальний стиль педагогічного спілкування, забезпечуючи сприйняття учнями нових знань, залучаючи їх до спільної творчої діяльності, долаючи психологічні бар'єри у взаєминах. Під час практики студенти оволодівають осмисленими елементами педагогічного спілкування, його технологією на основі індивідуальних особливостей, набувають досвіду стилю педагогічного спілкування. В них є можливість для професійного самовираження, самореалізації, самоствердження, що позитивно вплине на рівень сформованості індивідуального стилю спілкування майбутнього вчителя.

Варто зазначити, що під час кожного виду практики удосконалюються складові мотиваційного, когнітивного, діяльнісного й емоційно-вольового компонентів індивідуального стилю педагогічного спілкування.

У **другому розділі** – «Педагогічні умови та модель формування індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутнього вчителя іноземної мови у процесі педагогічної практики» – визначено й обґрунтовано педагогічні умови формування індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутнього вчителя іноземної мови у процесі педагогічної практики.

1. Забезпечення реалізації особистісного потенціалу майбутнього вчителя іноземної мови в процесі педагогічної практики.

З метою реалізації особистісного потенціалу майбутнього вчителя іноземної мови в процесі безперервної педагогічної практики нами передбачено: забезпечення студентам-практикантам можливості для самопізнання за допомогою засобів діагностики різних сфер особистості та надання подальших

рекомендацій щодо формування індивідуального стилю педагогічного спілкування відповідно до індивідуально-типологічних особливостей; ознайомлення студентів із вимогами до сучасного вчителя іноземної мови, його професійно-особистісних рис з метою спонукання майбутніх учителів до саморозвитку та самовдосконалення; заохочення індивідуальних побажань студентів у виборі режимів, способів, видів навчально-виховної діяльності на всіх етапах педагогічної практики; стимулювання їх активності, творчості у процесі організації спілкування з дітьми під час усіх видів практик.

2. Урахування особливостей педагогічного спілкування в процесі вивчення іноземної мови. Специфіка іноземної мови як навчальної дисципліни визначається тим, що вона, характеризуючись ознаками, властивими взагалі мові як знаковій системі, в той самий час визначається цілою низкою відмінних від рідної мови особливостей оволодіння і володіння нею. Іноземна мова має характерні особливості, які вирізняють її серед решти шкільних дисциплін, зокрема є метою навчання, засобом комунікації і водночас засобом міжкультурного спілкування. Зазначене зумовлює необхідність уточнень функцій іноземної мови як шкільного предмета, визначення нових стратегічних напрямів процесу її опанування, перегляду цілей, змісту, методів, прийомів і засобів навчання. Сформованість комунікативної компетенції майбутнього вчителя іноземної мови є необхідною умовою вироблення в нього ефективного стилю педагогічного спілкування і передбачає лінгвістичну компетенцію, що забезпечує опанування майбутніми вчителями іноземної мови мовного матеріалу з метою використання його в усному і писемному мовленні; мовленнєву компетенцію – здатність побудови цілісних, зв'язних і логічних висловлювань різних функціональних стилів в усному та писемному мовленні на основі розуміння різноманітних видів текстів при читанні й аудіюванні; уміння і навички спілкуватися в чотирьох видах мовленнєвої діяльності: в аудіюванні (розуміти на слух зміст автентичного текстового матеріалу); у говорінні – здійснювати усне спілкування (у формі монологу, діалогу); у читанні – декодувати графічні символи й розуміти матеріал текстів і писемного мовлення; у письмі – фіксувати інформацію й передавати її в письмовій формі; соціокультурну компетенцію, що передбачає засвоєння студентами знань соціокультурних особливостей країни, мова якої вивчається, культурних цінностей і морально-етичних норм свого й інших народів, а також формування вмінь їх використовувати в практичній діяльності; соціолінгвістичну компетенцію, яка забезпечує формування вмінь користуватися в процесі спілкування мовленнєвими реаліями (зразками), особливими правилами мовленнєвої поведінки, характерними для країни, мова якої вивчається.

3. Забезпечення педагогічної підтримки майбутнього вчителя іноземної мови в процесі педагогічної практики. Реалізація умови педагогічної підтримки здійснюється в процесі організації педагогічної практики відповідно до таких засад: фасилітації (забезпечення групи професійної підтримки – методистів, тьюторів, педагогів, психологів); діалогічності взаємодій (взаємодія всіх учасників носить характер діалогу, в якому кожен учасник має рівні можливості висловитися й кожен може бути почутий); рефлексивності (проведення студентом і групою підтримки аналізу та корекції власного спілкування на уроці, способів

мислення та взаємодії з колективом); доброзичливості (опора на індивідуальність, унікальність і особливість особистості студента); самовизначення (усвідомлення студентом себе як унікальної особистості, усвідомлення ним своїх можливостей у досягненні ситуації успіху в справі, дії або діяльності); особистісно орієнтованого навчання (забезпечення права на свободу вибору ціннісної позиції, на можливість його дієвого здійснення за наявності установки на подолання дисгармонії в спілкуванні); самоцінності особистості, глибокої поваги та емпатії до неї, врахування її індивідуальності тощо; зворотного зв'язку теоретичного навчання і практики, який передбачає, з одного боку, осмислення й застосування теоретичних знань з педагогіки, методики навчання іноземних мов, психології у практичній діяльності, а з іншого боку, закріплення емпіричних знань, що були одержані під час практики, в процесі подальшого вивчення теоретичних дисциплін.

4. Розвиток у майбутніх учителів іноземної мови здатності до рефлексії.

Рефлексію трактують як найголовніший, центральний феномен людської суб'єктності, який дає змогу людині зробити свої думки, емоційні стани, дії і відносини предметом спеціального розгляду (аналізу та оцінки) (Н. Гуріна, Н. Мельничук, Т. Свердлова.).

На думку американських педагогів П. Холла, А. Сімераль, здатність до рефлексії виробляється в педагога лише завдяки його цілеспрямованим зусиллям і прагненню аналізувати й контролювати процес комунікації з учнями та його наслідки.

Вивчаючи рефлексію крізь призму формування індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутнього вчителя, ми визначаємо цей феномен, як процес досягнення відповідності власної індивідуальності реальним цілям та завданням педагогічного процесу, усвідомлення професійних труднощів або успіху, у зв'язку з чим виникає осмислення сутності проблеми, народжуються нові перспективи їхнього розв'язання. Учитель, здатний до рефлексії, не просто стихійно та інтуїтивно формує власний стиль спілкування, а думає, аналізує, усвідомлює справжні мотиви формування індивідуального стилю спілкування, визнає існування певних труднощів у спілкуванні, відчуває потребу в саморозвитку та самовдосконаленні.

У процесі дослідження нами було розроблено модель формування індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутніх учителів іноземної мови під час педагогічної практики, яка розглядається як система, що складається з певних взаємопов'язаних елементів: цілі, завдання, принципи, структурні компоненти, зміст, методика, результати формування.

Модель відобразила формування цієї властивості особистості на всіх її етапах – початковому, основному, оцінно-регулювальному (рис.1).

**У третьому розділі** – «Дослідно-експериментальне дослідження з формування індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутнього вчителя іноземної мови в процесі педагогічної практики» – представлено процес і результати експерименту з формування індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутніх учителів іноземних мов під час педагогічної практики.

Дослідно-експериментальна робота проводилася з метою перевірки педагогічних умов формування індивідуального стилю педагогічного спілкування

майбутнього вчителя іноземної мови під час педагогічної практики і тривала впродовж 2011 – 2016 рр. Формувальний етап експерименту проходив на базі інституту іноземних мов Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського й охоплював 401 особу. Перший етап підготовки (II курс) включав пропедевтичну практику ОКР бакалавра і передбачав входження майбутніх учителів іноземної мови у професійне спілкування.

До оптимальних методів навчання на першому етапі ми віднесли: інструктаж, мікрОВикладання, відеометод, проблемний метод, вправлення за допомогою програми-тренажера «Твори себе сам».

Основний етап формування індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутнього вчителя іноземної мови включав пропедевтичну практику ОКР бакалавра, інструктивно-методичну, позашкільну (3-й курс) та педагогічну практику ОКР бакалавра (4-й курс). Метою цього етапу є усвідомлення й вироблення майбутніми учителями іноземної мови індивідуального стилю педагогічного спілкування. На цьому етапі було передбачено використання значної кількості форм і методів навчання: прогнозування, проектування, моделювання, групова дискусія, захист творчих програм, імітаційна гра, інструктаж, аналітичний метод, інтернет-метод, комп'ютерний метод (програма-тренажер), аналіз ситуації, евристична бесіда, тренінг.

Оцінно-регулювальний етап експериментальної роботи зі студентами інституту іноземних мов охоплював педагогічну практику ОКР спеціаліста. Метою цього етапу є формування індивідуального стилю спілкування майбутнього вчителя іноземної мови як складової комунікативної компетентності. В процесі роботи зі студентами використовувались такі методи навчання: проблемно-пошуковий, консультативно-корегувальний, метод комп'ютерної діагностики, метод експертної оцінки.

Розроблена нами програма-тренажер «Твори себе сам» із формування індивідуального стилю педагогічного спілкування орієнтована насамперед на організацію взаємодії між викладачем і студентами. В її основі лежить ідея конструктивістської педагогіки, яка прагне створити для студентів розвивальне середовище, що забезпечує можливості пошуку власного Я; навчити способів конструювання знань, виходячи з індивідуальності й неповторного досвіду кожної особистості (С. Цоколов). Програма-тренажер містить такі блоки: пам'ятки майбутньому вчителю іноземної мови, методичний інструментарій, діагностичні засоби, педагогічні ситуації та відео ситуації уроків різних рівнів складності включно зі схемою аналізу індивідуального стилю спілкування вчителя, вправи на формування індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутніх учителів іноземної мови. З метою забезпечення педагогічної підтримки та постійного зворотного зв'язку із майбутніми учителями створено сайт «У майбутнє разом» («University of life»).

Про ефективність дослідно-експериментальної роботи з формування індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутнього вчителя іноземної мови може свідчити аналіз узагальнених даних, одержаних в експериментальних і

контрольних групах студентів з другого по четвертий курс та ОКР спеціаліста (рис. 2).

Обробка результатів діагностики рівня сформованості індивідуального стилю педагогічного спілкування здійснювалася за допомогою таких програм: ОСА for Windows, призначеної для статистичного аналізу результатів соціологічних і маркетингових опитувань; Statistica 6.0., що реалізує функції аналізу, управління, одержання даних, їх візуалізації із залученням статистичних методів; Excel, що дає можливість створення електронних таблиць, опрацювання статистичних даних, створення діаграм, визначення вірогідності різниці за t-критерієм Стьюдента, коефіцієнту кореляції, вірогідності коефіцієнту кореляції тощо.

Результати дослідно-експериментальної роботи засвідчують, що в експериментальних групах після проведення формувального етапу експерименту високий рівень сформованості індивідуального стилю спілкування майбутніх учителів зріс порівняно з констатувальним етапом експерименту. Одержані результати роботи дають змогу констатувати, що поставлена мета досягнута, завдання дослідження розв'язані, гіпотеза підтверджена.



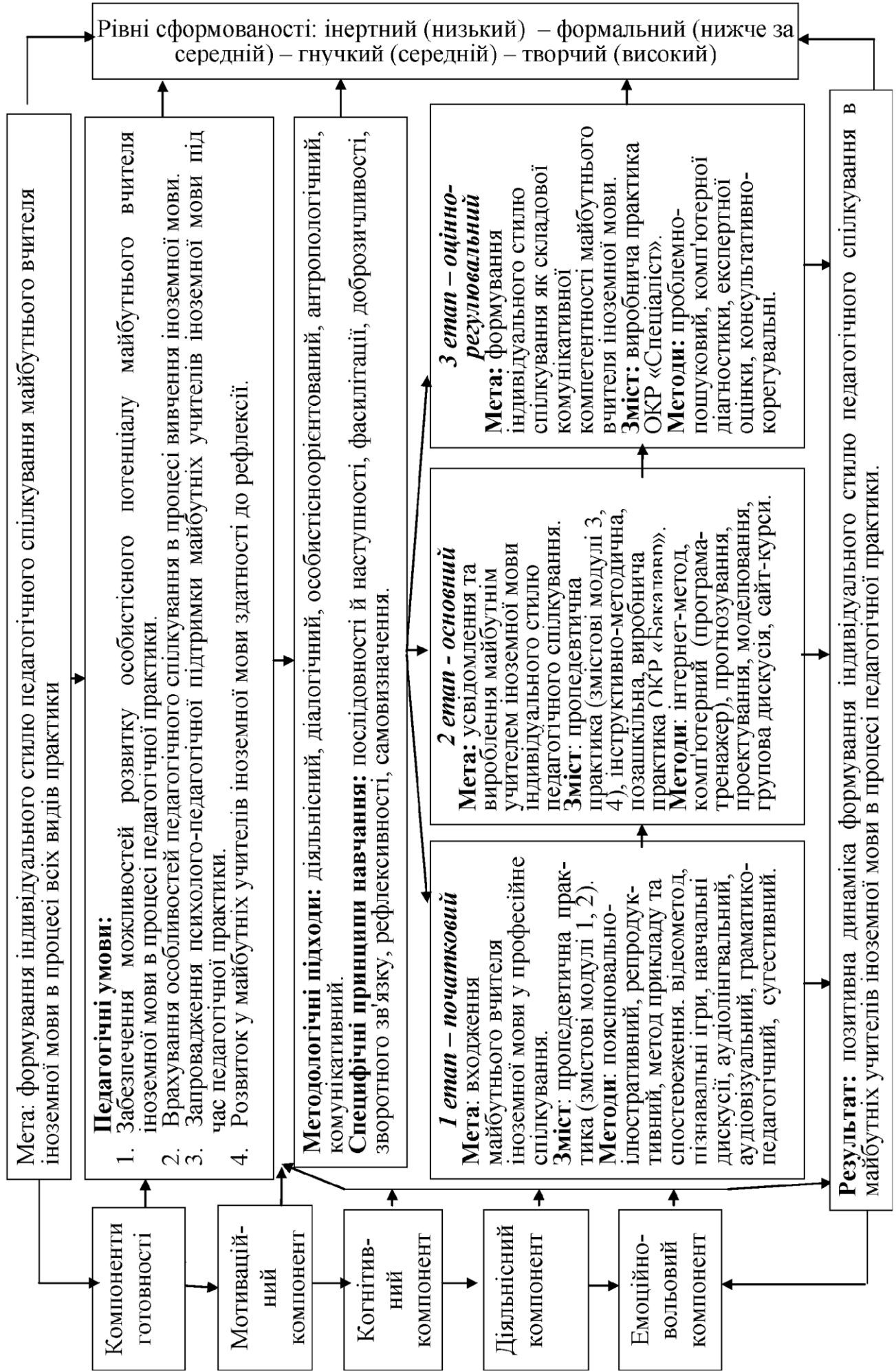


Рис.1. Модель формування індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутніх учителів іноземної мови в процесі педагогічної практики

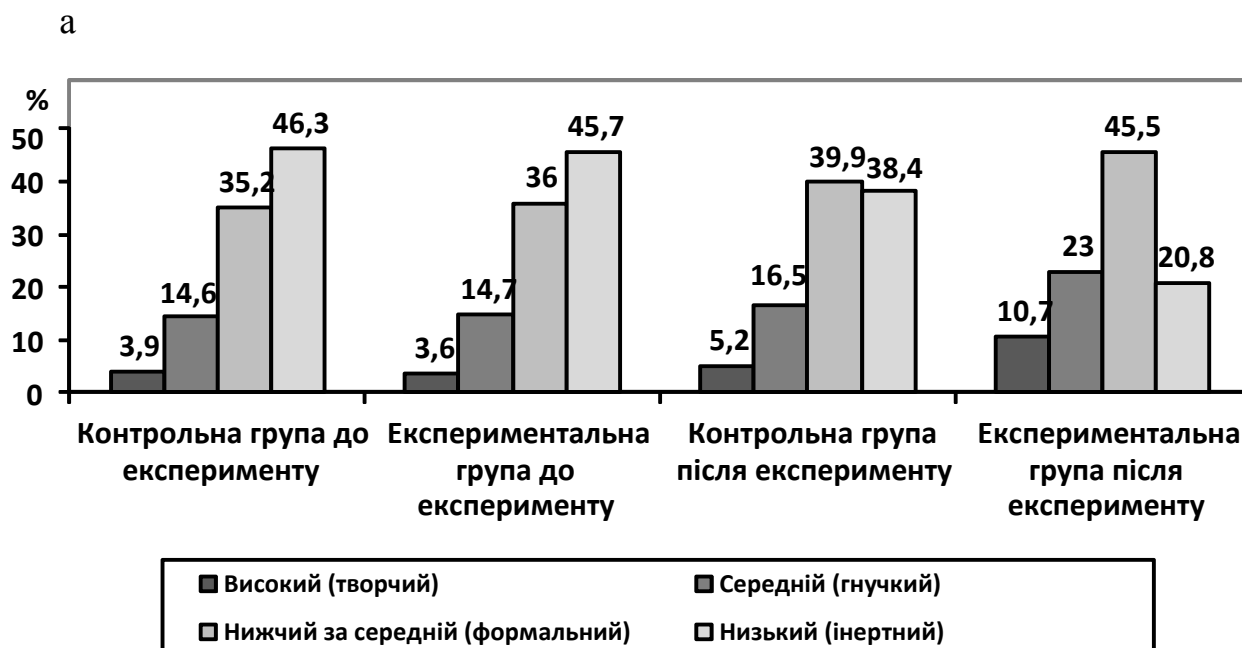


Рис. 2. Динаміка формування індивідуального стилю спілкування у майбутніх учителів іноземної мови

Проведене дослідження дозволило зробити такі **ВИСНОВКИ**:

1. На основі аналізу філософської, психолого-педагогічної літератури з'ясовано сутнісні характеристики індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутніх учителів іноземної мови в процесі педагогічної практики. Витоками досліджуваної характеристики особистості є поняття «стиль», «індивідуальність», «педагогічне спілкування». Більшість науковців зазначає, що стиль спілкування – це типологічна характеристика соціально-психологічної взаємодії, а індивідуальність надає цьому процесу своєрідності, неповторності, оригінальності. Ми розглядаємо індивідуальний стиль педагогічного спілкування, як такий спосіб взаємодії, взаємовпливу вчителя й учня, який відрізняє його від способу взаємодії, взаємовпливу інших учителів. У педагога з'являється індивідуальний стиль педагогічного спілкування, коли він перестає наслідувати іншого та створює свій власний.

З'ясовано, що індивідуальний стиль педагогічного спілкування є одним із найважливіших показників педагогічної майстерності майбутнього вчителя.

Аналіз складників поняття, класифікацій, структури індивідуального стилю педагогічного спілкування дав змогу визначити певну систему формування індивідуального стилю педагогічного спілкування в майбутніх учителів: вивчення індивідуально-типологічних особливостей студента; визначення позитивних домінант у проявах індивідуального стилю спілкування й подолання негативних; оволодіння елементами педагогічного спілкування на основі індивідуально-типологічних особливостей і творчого потенціалу; організація педагогічного спілкування відповідно до індивідуального стилю в практичній діяльності; оцінка ефективності індивідуального стилю педагогічного спілкування та його корекція.

2. Визначено критерії, показники та рівні сформованості індивідуального стилю педагогічного спілкування. Критеріями сформованості індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутніх учителів іноземної мови є такі компоненти – мотиваційний, діяльнісний, когнітивний та емоційно-вольовий. З урахуванням характерних ознак змісту індивідуального стилю педагогічного спілкування розроблено показники до кожного критерію. Рівень готовності за кожним із критеріїв визначали, використовуючи різні методи діагностики. На основі вивчення стану сформованості індивідуального стилю педагогічного спілкування у майбутніх учителів іноземної мови виокремлено чотири рівні сформованості даного феномену: інертний (визначаємо як низький), формальний (визначаємо як нижчий від середнього), гнучкий (визначаємо як середній), творчий (визначаємо як високий).

3. Визначено й обґрунтовано педагогічні умови, за яких формування індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутніх учителів іноземної мови в процесі педагогічної практики буде ефективним. До них відносяться: забезпечення реалізації особистісного потенціалу майбутнього вчителя іноземної мови в процесі педагогічної практики; врахування особливостей педагогічного спілкування в процесі вивчення іноземної мови; забезпечення психолого-педагогічної підтримки студентів у процесі педагогічної практики; розвиток у майбутніх учителів іноземної мови здатності до рефлексії індивідуального стилю педагогічного спілкування.

4. Розроблено модель формування індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутніх учителів іноземної мови у процесі педагогічної практики. Методологічними засадами формування індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутнього вчителя іноземної мови в процесі педагогічної практики виступають діяльнісний, діалогічний, особистісно-орієнтований, культурологічний, антропологічний, комунікативний підходи. Представлена модель є інструментом, за допомогою якого простежується внутрішня структура формування індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутнього вчителя іноземної мови у процесі педагогічної практики, система факторів, що впливають на нього, ресурсне забезпечення розвитку.

5. Визначено роль педагогічної практики у формуванні індивідуального стилю педагогічного спілкування, що простежується крізь призму її сутності, змісту, завдань і функцій. Саме під час педагогічної практики в процесі включення в систему реальних комунікацій майбутній учитель усвідомлює, яким чином проявити свою індивідуальність і своєрідність; може самостійно оцінити ефективність його стилю у взаємодії з учнями. Майбутні вчителі іноземної мови навчаються задіювати компенсаторний механізм у процесі формування індивідуального стилю педагогічного спілкування. Під час практики виявлено суперечність між наявними і необхідними комунікативними знаннями, уміннями, навичками, особистісними характеристиками, що є чинником стимулювання для самоудосконалення індивідуального стилю спілкування майбутнього фахівця.

Результати дослідно-експериментальної роботи засвідчують, що в експериментальних групах після проведення формувального етапу експерименту високий рівень сформованості індивідуального стилю майбутніх фахівців зріс

порівняно з констатувальним етапом на 7,1%, відповідно, середній – на 8,3%, нижчий від середнього – на 9,5%, низький зменшився на 24,9%.

Експериментальна перевірка й упровадження в навчально-виховний процес ВНЗ педагогічних умов формування індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутніх учителів іноземної мови в процесі педагогічної практики довели їх ефективність і дієвість.

Перспективними є дослідження підготовки майбутнього вчителя до профілактики проявів псевдостилу в процесі педагогічної практики, формування індивідуального стилю педагогічного спілкування в умовах інформаційного простору, формування освітнього середовища та інші.

### **СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ**

#### **Праці, у яких відображено основні результати дослідження:**

1. Добіжа Н. В. Методична культура вчителя іноземної мови / Н. В. Добіжа // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія: зб. наук. праць. – Випуск 31 / Редкол.: В. І. Шахов (голова) та ін. – Вінниця: ТОВ «Планер», 2010. – С. 317 – 323.

2. Добіжа Н. В. Підвищення ефективності індивідуального стилю педагогічного спілкування / Н. В. Добіжа // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія: зб. наук. праць. – Випуск 34 / Редкол.: В. І. Шахов (голова) та ін. – Вінниця: ТОВ «Планер», 2011. – С. 106 – 111.

3. Добіжа Н. В. Роль самовизначення у формуванні індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутнього вчителя іноземної мови в процесі педагогічної практики / Н. В. Добіжа // Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського: зб. наук. праць. – № 5-6 // Редкол.: А. М. Богуш (голова) та ін. – Одеса, 2011. – С. 244 – 254.

4. Добіжа Н. В. Формування комунікативної компетентності майбутнього вчителя іноземної мови в процесі педагогічної практики / Н. В. Добіжа // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія: зб. наук. праць. – Випуск 38 / Редкол.: В. І. Шахов (голова) та ін. – Вінниця: ТОВ «Нілан ЛТД», 2012. – С. 156 – 161.

5. Добіжа Н. В. Забезпечення індивідуальної педагогічної підтримки студента в процесі педагогічної практики // Н. В. Добіжа // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія: зб. наук. праць. – Випуск 43 / Редкол.: В. І. Шахов (голова) та ін. – Вінниця: ТОВ «Нілан ЛТД», 2015. – С. 209 – 214.

6. Добіжа Н. В. Психологічний тренінг – ефективний метод розвитку рефлексивних умінь у майбутніх учителів / Н. В. Добіжа // Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г.С.

Сковороди «Теорія та методика навчання та виховання»: зб. наук. пр. / За заг. ред. А. В. Троцько. – Харків: ХНАДУ, 2015. – Вип. 38. – С. 43 – 52.

7. Dobizha N. V. The specifics of the event of foreign language teaching classes [Electronic Resource] / N. V. Dobizha // Eastern European scientific journal. – Auris Verlag. – Ausgabe 4. – Düsseldorf, 2015. – P. 107 – 110. Mode of access: [http://www.auris-archiv.de/mediapool/99/990918/data/DOI\\_10.12851\\_EESJ201508.pdf](http://www.auris-archiv.de/mediapool/99/990918/data/DOI_10.12851_EESJ201508.pdf)

8. Добижа Н. В. Проблема классификации умений педагогического общения будущего учителя иностранного языка / Н. В. Добижа // Электронный научный журнал «APRIORI. Серия: Гуманитарные науки». – № 3. – 2014. – Режим доступа: <http://cyberleninka.ru/article/n/problema-klassifikatsii-umeniy-pedagogicheskogo-obshcheniya-buduschego-uchitelya-inostrannogo-yazyuka>

#### **Праці апробаційного характеру:**

9. Добижа Н. В. Нові пріоритети освіти України в умовах глобалізації. / Н. В. Добижа // Місце та роль України в глобалізованому світі: економічні, політичні, культурні аспекти. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. – Вінниця, 2009. – С. 318 – 321.

10. Добижа Н. В. Формування загальнолюдських цінностей особистості в процесі вивчення іноземної мови / Н. В. Добижа // Економічні, правові, інформаційні та гуманітарні проблеми розвитку України в умовах економічної нестабільності. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. – Вінниця: Крок, 2010. – С. 108 – 109.

11. Добижа Н. В. Принципы эффективного стиля педагогического общения / Н. В. Добижа // Педагогика и жизнь: материалы международной научной конференции под общей ред. проф. О. И. Кирикова. – Вып. 19. – Москва: Наука: информ; Воронеж: ВГПУ, 2012. – С. 121 – 125.

12. Добижа Н. В. Вплив професійно значущих якостей особистості на формування індивідуального стилю педагогічного спілкування / Н. В. Добижа // Актуальні проблеми сучасної науки та наукових досліджень: Матеріали другої регіональної науково-практичної конференції студентів магістратури, аспірантів, здобувачів і докторантів: зб. наук. пр. – Вип. 2. – редкол.: Р. С. Гуревич (голова) та ін. – Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського. – Вінниця: ТОВ «Планер», 2012. – С. 167 – 171.

13. Добижа Н. В. Патріотичне виховання на уроках іноземної мови / Н. В. Добижа // Психолого-педагогічні засади патріотичного виховання: досвід, проблеми, перспективи. – Збірник матеріалів Всеукраїнського науково-практичного семінару: за ред. А. І. Анцибора. – Вінниця: КВНЗ «ВАНУ», 2015. – С. 25 – 29.

14. Dobizha N. V. Freie stille Arbeit: ein Element des inklusiven Unterrichts / N. V. Dobizha // Pädagogik–Leben: Inklusion von der Idee zum Alltag. – Redaktion: Katina Hahn. – Pädagogisches Landesinstitut Rheinland-Pfalz. – Ausgabe 2. – Mainz, 2015. – S. 32 – 33.

15. Добижа Н. В. Використання інформаційно-комунікативних технологій в процесі організації педагогічної практики / Н. В. Добижа // Перспективні напрямки

світової науки. – Збірник статей учасників 36-ї Всеукраїнської науково-практичної конференції «Інноваційний потенціал світової науки XXI ст.». – Т.1. – Науки гуманітарного циклу. – Запоріжжя, 2016. – С. 17 – 19.

16. Добіжа Н. В. Методичні рекомендації до використання програми-тренажеру «Твори себе сам» (формування індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутніх учителів іноземної мови в процесі педагогічної практики) / Н. В. Добіжа. – Вінниця: ТОВ фірма «Планер», 2015. – 18 с.

#### **АНОТАЦІЇ**

**Добіжа Н. В.** Формування індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутніх учителів іноземної мови в процесі педагогічної практики.

На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти. Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, Міністерство освіти і науки України, Вінниця, 2016.

У дисертації досліджено актуальну проблему формування індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутніх учителів іноземної мови в процесі педагогічної практики. Шляхом аналізу філософської, соціологічної, психолого-педагогічної літератури розкрито сутність і зміст феномена «індивідуальний стиль педагогічного спілкування». Уточнено сутність ключових для дослідження понять – «комунікативна компетентність», «професійне спілкування», «індивідуально-типологічні особливості». Визначено структурні компоненти індивідуального стилю педагогічного спілкування: мотиваційний, когнітивний, діяльнісний, емоційно-вольовий. У кожному з них визначено часткові цілі, завдання, результати й домінування певних методів, прийомів їх реалізації.

Розроблено модель формування індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутніх учителів іноземної мови в процесі педагогічної практики, ефективність якої забезпечили педагогічні умови. Педагогічний експеримент підтвердив дієвість запропонованої моделі та педагогічних умов.

**Ключові слова:** комунікативна компетентність, індивідуальний стиль педагогічного спілкування, професійна підготовка вчителя, організаційно-педагогічні умови, псевдостиль, компенсаторний механізм.

**Добіжа Н. В.** Формирование индивидуального стиля педагогического общения будущих учителей иностранного языка в процессе педагогической практики.

На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.04 – теория и методика профессионального образования. Винницкий государственный педагогический университет, Министерство образования и науки Украины, Винница, 2016.

В диссертации исследовано актуальную проблему формирования индивидуального стиля педагогического общения будущих учителей иностранного языка в процессе педагогической практики. Путем анализа философской, социологической, психолого-педагогической литературы раскрыта

сущность и содержание феномена «индивидуальный стиль педагогического общения». Уточнена сущность ключевых для исследования понятий – «коммуникативная компетентность», «профессиональное общение», «индивидуально-типологические особенности». Определены структурные компоненты индивидуального стиля педагогического общения: мотивационный, когнитивный, деятельностный, эмоционально-волевой. В каждом из них определены частичные цели, задачи, результаты и доминирующие определенные методы, приемы их реализации.

Разработана модель формирования индивидуального стиля педагогического общения будущих учителей иностранного языка в процессе педагогической практики, эффективность которой обеспечили педагогические условия. Педагогический эксперимент подтвердил действенность предложенной модели и педагогических условий.

**Ключевые слова:** коммуникативная компетентность, индивидуальный стиль педагогического общения, профессиональная подготовка учителя, организационно-педагогические условия, псевдостиль, компенсаторный механизм.

**Dobizha N. V.** The formation of foreign language teachers' individual style of pedagogical communication during the teaching practice.

On the right of manuscript.

Dissertation for a candidate degree by specialty 13.00.04 - theory and methods of professional education. Vinnytsia State Pedagogical University named after Mykhailo Kotsyubynskiy, Ministry of Education and Science of Ukraine, Vinnytsia, 2016.

The research focuses on the problems of formation of the individual style of pedagogical communication of future foreign language teachers during the teaching practice. Due to the analysis of the philosophical, sociological, psychological and educational literature we have ostended the gist and the content of such a phenomenon as «individual style of pedagogical communication». We have clarified the meaning of those conceptions which have a special value for our research – «communicative competence», «professional communication», «individual-typological features». The structural components of the individual style of pedagogical communication are determined: motivational, cognitive, practical and emotional. Each of them has its defined goals, objectives, results and certain methods of its implementation.

In our research, the role of pedagogical practice for communicative competence of teachers of foreign languages is examined. For this purpose, the goals, objectives, functions of the pedagogical practice are considered and it is described how they are implemented in order to create the communicative competence of future teachers of foreign languages.

The key principles and features of the organization of a teacher and pupils interaction at the lesson of foreign language have been also characterized.

We have analyzed the conditions that facilitate the formation of students' reflective abilities in the process of their professional education: development of motivational sphere of future teachers; mastering the techniques which help to control their own emotional state during the professional activities; development of communicative and organizational skills; increase of students' readiness for innovations

and creativity; future teachers' awareness of professional tasks, individual mental qualities; formation of students' positive self - concept; providing opportunities for students' self-expression in communication.

We have worked out the model of formation of the individual style of pedagogical communication of future foreign language teachers during the teaching practice. Its effectiveness is provided by pedagogical conditions. The pedagogical experiment has proved the validity of the proposed model and pedagogical conditions.

We have determined the role of teacher's reflection and described the means and methods to develop this capacity. This helps to alert the teacher's professional deformation, psychological problems in communication, to promote the growth of teacher's identity and formation of positive self-concept. One of the most effective means to form the capacity of reflection of future teachers is a professional psychological training, as it helps to implement the following tasks: formation of an internal motivation for the professional self-improvement, overcoming some difficulties in the process of communicative interaction with pupils; self-acceptance of future teachers. There are offered the methods, which help to develop teacher's communicative and organizational skills, analytical skills, culture and outlook, empathic listening, perception of verbal and non-verbal signals, positive self-concept.

**Keywords:** communicative competence, individual style of pedagogical communication, teacher training, organizational and pedagogical conditions, compensatory mechanism, imitative style.